

Doktori (PhD) értekezés tézisei

A cigány mesék társadalomképe

**Spanyolországi és Kárpát-medencei cigány folklórszövegek
összehasonlító vizsgálata**

Kormányos-Bálint Zsuzsa

Témavezető: Prof. Dr. Bartha Elek

DEBRECENI EGYETEM

Történelem és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2021

I. A disszertáció témafelvetése és célkitűzése

Doktori kutatásom témafelvetése az Európában élő cigány kultúra két filiációjából – a spanyolországi és Kárpát-medencei oláh cigány – felgyűjtött tradicionális folk-narratívumok szöveghermeneutikai vizsgálata azzal a céllal, hogy az összehasonlítás mentén rámutassak bizonyos sajátosságokra, párhuzamokra, illetve eltérésekre a szövegalkotás és a mesélés technikáját illetően, valamint a szövegekben megjelenő erkölcsi világkép, társadalmi normák, együttélési viszonyok és kulturális mintázatok vonatkozásában. Az értekezés célkitűzése a két, nyelvileg és lokális/etnikai közösség hagyományához/elváráshorizontjához kötődést illetően eltérő szövegkorpuszban megjelenő fenomének (tisztaság-tisztátalanság, hűség-hűtlenség, szeretet-incesztus stb.), általános etnológiai-szociológiai jelenségek feltárása és a belőlük levonható, folklorisztikai szempontból releváns következtetések megfogalmazása.

Habár a folklórkutatók véleménye megegyezik arról, hogy napjainkban már aligha beszélhetünk egységes cigány népi kultúráról, más szóval az Európában élő cigány kultúra erősen diverzifikált, a vizsgálat alá vont szövegek szoros olvasása nyomán mégis azt láthatjuk, hogy a valamikori közös eredet tudata folytán a földrajzi és történelmi szempontból is egymástól távol eső közösségek még mindig hordoznak egyező társadalmi- és kulturális sajátosságokat. Ilyenek többek közt a közös történelmi eredetből származtatható lélektani kapcsolat; a nyelvezetüket és hagyományaikat tekintve más-más cigány csoportok közötti összetartás és egymástelfogadás; a közösség tagjai közötti szolidaritáson alapuló társadalmi strukturálódás; az azonos gazdasági és túlélési stratégiák, az együttesen megtapasztalt marginális társadalmi lét; a hasonló gondolati sémán alapuló közösségi igazságszolgáltatás; az életkor és az egyéni tapasztalat értéke (melyen a közösségi státusz alapszik); a halottak tisztelete és az a hit, hogy a halottak be tudnak avatkozni utódaik életébe; valamint a cigány-nem cigány dichotómiára épülő csoportmeghatározás. Úgy vélem ezek azok a közös cigány jellegre utaló társadalmi-kulturális jelenségek közül, amelyek lehetővé teszik a két filiáció folk-narratívumai közötti komparatiztika elvégzését.

II. A téma körülhatárolása

Noha magának a népmesének sincsen egy a kutató társadalom által egyhangúan elfogadott, kanonizált definíciója, úgy a cigánymese pontos meghatározásában sem jutott egységes álláspontra az egyetemes és magyar folklorisztika. A cigánymese definiálására tett kísérleteket és megközelítéseket a hazai szintéren néhány évtizeddel ezelőttig alapvetően

meghatározták Vekerdi József tézisei, aki az 1974-ben megjelent *A cigány népmese* című művében a cigánymesék eredetiségét és önálló kategóriaként való értelmezését, mondhatni létjogosultságát voltaképpen megkérdőjelezte. Egy teljes alfejezetet szentelt a cigányok hagyománytalanságának, többek között amellettt érvelt, hogy a cigány közösségek anyagi és szellemi igénytelenségük folytán nem rendelkeznek saját kultúrával, kizárólag a vándorlás során kapcsolatba lépett népektől vettek át kulturális elemeket, azonban ezeket néhány generáció elteltével újabbakra cserélték le. Vekerdi megállapításait követően, a 70-es évektől megkezdődött szisztematikus cigánymese-kutatás eredményeire alapozva számos kutató érdemben válaszolt ezen állításokra és igyekezett következetesen megcáfolni azokat (Görög-Karády Veronika, Nagy Olga, Bari Károly, Bálint Péter). Érvelése során Görög-Karády Veronika a folklóralkotások eredetisége körüli általános értelemben kialakult bizonytalanság problematikáját hangsúlyozta és rámutatott a népi kultúrák kialakulásának természetes folyamatára, melyben az átvétel, a kölcsönzés, a továbbadás, az átalakítás és a változtatás meghatározó szerepet játszott. Emellett kiemelte azt is, hogy a cigányoknak pontosan társadalmi izoláltságuk miatt nyílt lehetőségük évszázadokon át megőrizni és továbbadni hagyományos kultúrájukat. Noha a cigány közösségek és a többségi társadalmak mesekincsei között kimutatható egy szoros összetartozás és nagyfokú egyezőség, Görög-Karády úgy vélte, hogy a cigány meseanyag önállósága a narratív és tranzitív specifikumok révén mára egyre inkább elismert ténynévé vált. Ez különösen érvényes a cigány nyelven és cigány mesemondói közösségben előadott narratívumok esetében, melyeknek a besorolása Görög-Karády véleménye szerint nem okoz különösebb gondot, hiszen az európai mesekincs meghatározásánál úgyszintén a nyelv a meghatározó, így beszélhetünk egy mesetípus olasz, német, francia vagy magyar variánsáról. Meg kell jegyeznünk, hogy a cigány mesemondók által magyarul előadott történeteket sokáig a mesekutatók sem tekintették külön kategóriának, azonban az elmúlt évtizedek legjelentősebb cigánymese-kutatóinak eredményei további vizsgálatokra ösztönzik a folkloristákat, amikor a cigánymese definiálására vagy ennek hiányában leírására vállalkoznak.

A cigánymese kutatóinak forráselemzései nyomán kimutathatóak bizonyos általános cigány mesemondási specifikumok; a világlátásból és -értelmezésből fakadó egyéni és lokális közösséghez köthető sajátosságok. Szinte már megfellebbezhetetlen tényként említi néhány folklorista, hogy műfaji szempontból elsődlegesen a tündérmeséket/hősmeséket kedvelték a cigány mesemondók; a hős általában alacsony sorból származik, a falu széli cigány putriból indul el a kalandokkal teleszótt úton; nem fél kimutatni bensőséges érzelmeit (gyakorta sírva fakad, nem rejti el gyengeségeit vagy félelmét); megjelenik a táltos, mint segítő lény, akivel a

főhős bensőséges kapcsolatot ápol; visszatérő elem az átok és az elátkozott lét; nem ritka a szülői kegyetlenség és a történetek tragikus befejezése; illetve megjelennek az ősi hitvilág elemei, mint például a sorsasszonyok vagy a főisten, Devla. Egy másik folklorista toposznak számít, hogy a cigány mesemondók nagy hangsúlyt fektettek a kalandosság fokozására; azt viszont tényként kezelhetjük, hogy a mesenarratívumok szerkesztésének (konfigurációjának) tekintetében jellemző (volt) a motívumok és az epizódok felcserélése, kombinációja és/vagy kontaminációja, melynek eredményeképpen nagy számú variánsok és gyakorta a népmesekatalógusokba besorolhatatlan invariánsok jöttek létre. Emellett észrevehető az is, hogy a cigány mesemondók által előadott történetekben szinte teljesen természetes módon ötvöződnek az irreális/fiktív mesevilág csodás, mitikus elemei a hétköznapi valóság realiztikus képzeletével és a technikai fejlődés vívmányaival. A cigánymesékben szintén nagy számban fordul elő a Seherezádé-technika, vagyis a „mese a mesében” kompozíciós eszköz.

A műfaji szűkítést az értekezés során elsődleges szempontnak tartottam; a választást a már említett cigány mesélési karakterisztikus jegy, vagyis a tündérmesék előtérbe helyezése is indokolja –, így a szövegelemzéshez legfőképpen az ATU 300–749 típusba tartozó tündér/varázsmesék közül válogattam.

A spanyol színtért illetően a disszertáció primer forrását az észak-spanyolországi cigány folklór reprezentáns művei alkotják: *Cuentos maravillosos de un gitano navarro* (2008) [Egy navarrai cigány varázsmeséi] című egyéniségkötet, illetve *Cuentos populares de los gitanos españoles* (2011) [A spanyol cigányok népmeséi] címet viselő regionális gyűjtemény elbeszélései, melyek a spanyol cigányokat ért évszázados nyelvvesztésből kifolyólag spanyol nyelven hangzottak el és kerültek rögzítésre. Mivel a kiválasztott spanyol cigány mesék regionális értelemben viszonylag jól lehatárolhatóak, mely bizonyos karakterisztikai egységességre is enged következtetni, a Kárpát-medencében felgyűjtött cigány narratívumok esetében is igyekeztem a szelekciót földrajzilag szűkíteni, így végül a Tiszántúlon élő oláh cigány közösségekben cigány nyelven rögzített és magyar fordításban közreadott szövegeket helyeztem előtérbe. Az elemzéshez használt mesekötetek: *A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék* (1974); *Cigány nyelvjárási népmesék* első kötetének oláh cigány szövegei (1985); *Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok* (1990); *Az üvegtemplom. Cigány népmesék* (1994); *Lujza meséi* (1999); valamint a *Régi cigány szótárak és folklór szövegek* harmadik kötetének népmeséi (2013). Ugyanakkor a szélesebb körű összevetés végett a vizsgálat látószögébe bekerültek szintén cigány nyelven elmondott magyarországi és erdélyi cigány mesék, valamint kötetek is: Nagy Olga *A nap húga meg a*

pakulár. Marosmenti, kalotaszegi és mezőszegi mesék (1973), valamint Nagy Olga és Vekerdi József szerkesztésében *A gömböcffiú. Erdélyi cigány mesék* című kétnyelvű mesekötet (2002).

III. Az értekezés elméleti kerete és az alkalmazott módszerek vázolója

A cigány közösségekre jellemző etnikai sajátosságok, világnézet, értékrendszer és erkölcsi kánon kimutatásának egyik lehetséges megközelítési módja az elbeszélte mesekincs szoros olvasásán alapuló elemzés, hiszen a tradicionális mesemondás egyik lényeges funkciója a társadalmi valóság érthetővé és feldolgozhatóvá tétele, mely kiegészül a mesemondó részéről a szövegekbe illesztett személyes – és rajta keresztül a közösség – reflexiójával a lokális társadalom viszonyrendszerére vonatkozóan. A mese szerkesztése során a mesemondónak többek között módjában állt felidézni az évszázados lokális (és valamelyik más szintén elsajátított) hagyománykincset, és a hallgatóság elváráshorizontjához alkalmazkodva, saját alkotó (vagy csak reprodukáló) tehetsége szerint létrehozta azokat az egyedi variánsokat, amelyek visszatükrözik a közösség kollektív tudását, az etikai-erkölcsi normarendszerét és a szociokulturális életvilágát.

A disszertáció alapvető célkitűzése, vagyis a spanyolországi és oláh cigány népmesékben megjelenő bizonyos etnológiai jelenségek feltárása és elemzése során elsődlegesen egy értelmezői pozíciót szükséges felvenni: a szöveghermeneutikai megközelítés értelmében a narratívák szoros olvasásán alapuló interpretációs gyakorlatot végzem el, azaz a szövegekben elrejtett, valamint ki nem mondott jelentéseket veszem górcső alá. Az értekezés elméleti keretének egyik alappillére tehát az a hermeneutikai szemléletű vizsgálat adja, amelyet Paul Ricœur az írott szövegek értelmezésére vonatkozó általános és módszertani értékű eljárásként dolgozott ki: Ricœur a hermeneutikai interpretációs folyamat során a szimbólumok jelentésrétegeit, elsődleges és másodlagos értelmét igyekszik felfejteni. A disszertáció teoretikus hátterének másik pillérét a mesemondó általi szövegekbe illesztett társadalmi-szociokulturális-etikai-erkölcsi összefüggésekre vonatkozó reflexiók értelmezése adja, melyből a lokális társadalom viszonyrendszerére és világértelmezésére következtethetünk. Másként fogalmazva, az a vizsgálati módszer kerül előtérbe, melyben a népmese, mint szocio-narratívum tételeződik. A folklorisztikában elterjedt egyéniségkutató vizsgálatokat követve, a felgyűjtött társadalomnéprajzi ismeretek és a rögzített folklórszövegek összevetése folytán a népmesekutatók számára nyilvánvalóvá vált, hogy a történetek megalkotása során a mesemondók gyakorta éltek a *lokalizálás*, az *adaptálás* és az *aktualizálás* műveletével, annak érdekében, hogy az évszázados tudásanyagot érthetővé, élményközelivé tegyék, a világról

egyfajta ismeretet közvetítsenek, illetve a mesemondás betölthesse elsődleges szocializációs funkcióját, vagyis a szövegekben megfogalmazott etikai kánon és az együttélési- és erkölcsi normarendszert emlékezetbe véssek. Ezen túlmenően, a narratívumokon keresztül a hétköznapi életben alkalmazható sorsmegoldóképletek akartak átadni a fiatalabb generáció tagjai számára, végső soron pedig értelmezték az őket körülvevő világot, amellet, hogy szórakozást is nyújtottak. Mindennek eredményeként a mesemondók megalkották azokat az egyéni variánsokat, amelyekben tetten érhető a társadalmi valóság egyfajta lenyomata.

A tradicionális népmese, mint a szóbeliségben élő társadalmi réteg gondolkodásmódjáról és életviteléről szóló „hiteles forrás” problematikája egy interdiszciplináris megközelítésből hidalható át: jelen értekezésben a primer szövegeket – a cigány narratívumokat – társadalomnéprajzi, kulturális antropológiai, szociológiai és történelmi szekunder szakirodalommal vetem össze. Mind az elemzésre kerülő mesenarratívumok, mind a szekunder források egyaránt a cigány közösségek évszázados hétköznapi életvilágára és társadalmi berendezkedésére (hierarchizált voltára) vonatkozó információkat tartalmaznak, eképpen a szövegek és értelmezéseik alátámasztják és kiegészítik egymást, bizonyos szempontból pedig a forráselemzésből levonható következtetések új megvilágításba helyezhetik a korábbi tudományos megnyilatkozásokat.

IV. A vizsgálandó témák kijelölése és a disszertáció felépítése

Egyfelől vizsgálat tárgyává teszem a cigány népmesék struktúráját megalkotó szüzséket, epizódokat és motívumokat; másfelől a narratívumokban tetten érhető nyelvi kifejeződések és különböző beszédmódokat; valamint a szövegek metafora- és szimbólumrendszerét. Az értelmezés három nagy tematikai egységből áll, melyeken keresztül feltételezéseim szerint a társadalmi működés és világértelmezés lényegi összefüggései mutathatóak ki.

(1) A mesei világlátás sajátossága a hős/hősnő életútjának végigkísérése – általában születésétől a lakodalomig –, ebből kifolyólag az értekezés az egyéni szintér vizsgálatával kezdődik, ahol a szöveg szintjén megjelenő *női és férfi nemi szerepelvárásokat*, a hozzájuk kapcsolódó etikai-erkölcsi normarendet, elvárt viselkedésformákat és kijelölt feladatköröket vetem össze, melyek univerzális jellegük ellenére is a lokális közösségek sajátosságaira vetnek fényt.

(2) A tradicionális népmesében a hős cselekedetei gyakorta a *családi szintér* viszonyrendszerében nyernek értelmet, sorsát alapvetően határozza meg szüleivel és testvéreivel kialakított viszonya, vagy éppen e viszonyok hiánya, megromlottsága, illetve

látnunk kell azt, hogy a keresztényi normarend alapját képező család az a szocializációs mikrovilág, ahol az elsődleges nemi szerepeket és viselkedési normákat elsajátítja, később pedig pontosan ezeknek a helyes követése révén válhat a közösség által elfogadott taggá. Ennek értelmében a második nagy tematikus blokk a család, mint mikroszintér keretei között mozog és olyan alapvető emberi kapcsolatokat, interakciókat és konfliktusokat értelmez, mint a családtagok közötti szolidaritás, a családon belüli munkamegosztás, a krízishelyzetek folytán megváltozott belső dinamika és szerepek, illetve az incestus ősi tabuja.

(3) A családi fészekből kilépve a hős számtalan népmesében indul el egy próbákkal teli úton, ahol arra van ítélve, hogy szembesüljön az otthon-lét és az *idegenség* kérdésével, a másutt vagy idegenben-lét alkalmával megtapasztalja az ismeretlen, egyben félelmekkel teli világnak kitettség érzését és azt, hogy miképpen képes feleletet adni a félelmetes lény hívására. Az értekezés harmadik nagy egységében a közösség határain túli makrovilág színterén megjelenő idegenség-alakzatokat és idegen/más-lét szituatív értelmezését hasonlítom össze, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy bebizonyítsam, a hős kizárólag akkor tudja teljesíteni a ráért (nehéz) feladatokat, akkor tud hitelesen számot adni rátermettségéről, akkor képes elnyerni a nekirendelt társ kezét és vele együtt betölteni a sorsát, ha helyesen interpretálja az elé kerülő ismeretlen szituációkat és képes válaszolni az idegen hívó vagy tanácsadó szavára.

Az értekezés a következő szerkezeti felépítést követi: minden egyes fejezet egy elméleti bevezetővel kezdődik, melyben az adott kérdéskörre vonatkozó fogalomrendszert és a szövegelemzéshez szükséges teoretikai keretet ismertetem; a kiválasztott elméletek mindenekelőtt a társadalomnéprajz, az etnográfia, a folklorisztika és a kulturális antropológia területén kidolgozott koncepciókra épülnek. Ezt követi a konkrét szövegelemzés, melynek keretében a primer és szekunder forrásszövegek egymásra olvasása és ütköztetése történik meg a kiválasztott tematikai egység viszonylatában. Végezetül, ez az interpretációs művelet a spanyolországi cigány és a hazai oláh cigány közösségek társadalomképére vonatkozó következtetések megfogalmazásával zárul, melyekkel szemben ugyan felvetődhet az a módszertani és etno/irodalomhermeneutikai kérdés, hogy létezik-e, kimutatható-e markáns különbség (1) a többségi társadalom mesekorpuszát alkotó mesenarratívumok és a cigány mesekorpusz társadalomképe; (2) a mesemondó konfigurációs aktusa és élőszavas előadása; (3) az elmondott szövegek világképe és erkölcsi normarendszere között, különös tekintettel arra, hogy a cigány közösségek reprezentánsai igyekeznek megfelelni a többségi társadalom elvárásainak és toposzainak.

V. Az értekezés tudományos eredményeinek tézisszerű felsorolása

1. A 20. század második felében megkezdett szisztematikus cigány mesegyűjtés óta a cigány szóbeli hagyomány jeles kutatói hangsúlyozták a szövegek értelmezésének és a szélesebb körben megvalósuló komparatistikai vizsgálatoknak a fontosságát, azonban célzott kutatások – legalábbis spanyol-magyar viszonylatban – ez idáig alig történtek; az értekezés nívója abban áll, hogy erre az összehasonlításra tett kísérletet.
2. Noha a folklorisztika vizsgálata tárgyává tette a népmese és a valóság kapcsolatának a kérdését, hangsúlyozva a mesemondó saját életvilágára vonatkozó reflexiós gyakorlatát, a magyar nyelvű népi elbeszélésben tükröződő társadalomkép – vagy ahogy Ortutay fogalmazott a paraszti világkép – tételes és holisztikus bemutatása még várat magára. Ebből a kutatási programnak is nevezhető felvetésből született meg az értekezés gondolata, mely a társadalom egyetlen egy szegmensére, a cigány kultúrára vonatkozóan igyekezett a feladatot elvégezni. Az interpretációs gyakorlat eredményeinek segítségével a disszertáció igyekszik elősegíteni a cigány népmesekutatáson belüli új kutatási irányvonalak elterjedését, amellet, hogy módszertani és diszciplináris értelemben egyaránt termékenyítőnek bizonyulhat a folklorisztika tudományos diskurzusára.
3. Az értekezés kiindulópontnak tekintette a mesemondás sajátos szövegalkotási technikáját, mely szerint a mesemondó az univerzális mesei toposzok és motívumok történetbe foglalásához a saját életéből és a közösség mindennapi működéséből, társadalmi-szociokulturális-gazdasági berendezkedéséből és a hagyományláncból merített; ez jelentette a hallgatóság számára azt a referenciapontot, ahonnan tájékozódást meríthetett az elmondottak értelmezéséhez. A társadalmi beágyazottság kérdését tekintve a szövegekről kijelenthetem, hogy visszatükrözik a mesemondó – és közössége – lokális életvalóságát, mely leggyakrabban a rurális társadalmi valóságnak felel meg. A narratívák beszédesen árulkodnak a cigányok hagyományos megélhetési stratégiáiról és életkörülményeiről, az etnikai hovatartozás és/vagy gazdasági pozíció determinálta társadalmi értékítéletéről, valamint a társadalmi hierarchiáról és az abból fakadó státuszértelmezésről, melyben a cigány (aki olykor együgyű, máskor eltérő fizikai külsővel született) egyértelműen a megvetett, marginalizált szerepét tölti be.
4. Amikor a mese szocio-narratívumként való olvasata eltér a cigány közösségekről szóló etnográfiai és kulturális antropológiai szekunder forrásokban leírtaktól, a diszkrepancia okát a következő magyarázatokban célszerű keresni. Egyfelől a Honti

János és Nagy Olga által említett népmese „vágykielő” funkciójának eleget téve a mesemondó legalább a mondás idejére megkísérelte feloldani a cigány hallgatóság nyomorúságát, igyekezett enyhíteni a való világban folyamatosan átélt elutasítás és igazságtalanság érzésén azáltal, hogy ebben a fiktív világban lehetővé tette azt a társadalmi mobilizációt és –elismerést, mely a hétköznapi világban szinte teljesen elképzelhetetlennek bizonyult. Másrészről az eltérés miéértjére magyarázatot adhat a mesemondó részéről tetten érhető többségi társadalom értékfelfogásához való alkalmazkodás is, mivel a magyarhoz/spanyolhoz történő közeledés – némelykor konkrét azonosulás – a marginális-létből való kilépés és az elfogadás reményével kecsegtetett. A cigányok részéről a gazdasági kiszolgáló szerep és a hiányszakmák betöltése, az interetnikus együttélés, a kulturális interferencia vagy az esetleges magyar/spanyol mesehallgatóságnak való megfelelés elkerülhetetlenül azt eredményezte, hogy a cigány mesemondók szövegeikbe illesztettek olyan elemeket, amelyek inkább jellemezték a többségi társadalom szociális- és kulturális berendezkedését, mint a sajátukét. Ugyanakkor azt sem felejtethjük el, hogy a mesemondó csak olyan motívumot, epizódot, értékítéletet szőhetett bele az elbeszéléseibe, amivel a hallgatóság is egyetértett, máskülönben a közösségi ellenőrzés értelmében egyértelmű nemtetszésüknek adtak volna hangot és megszólták volna a mesélőt.

5. Ami a két szintér közötti hasonlóságot illeti, kijelenthetjük, hogy a mesemondás funkcióját tekintve a folklórszövegek szocializációs mechanizmusként működtek a cigány közösségekben, ahol az érvényes szerepelvárásokat, a normakonform viselkedés ismérveit vagy éppen az ellenszegülés folytán kiváltott reakciókat és szankciókat az elbeszélés segítségével felidézték, emlékezetbe vésték. Másként fogalmazva, a hallgatóság a narratívumokból követendő példákat meríthetett, amellett, hogy a hétköznapi életben alkalmazható túlélési stratégiákat is elsajátíthatott. Az egyes témák részletekbe menő vizsgálata során rámutattam arra, hogy a spanyol és oláh cigány közösségekből felgyűjtött szövegek hasonló gondolati sémára épülő értékítéleteket tükröznek, az előírt szerepelvárások és viselkedésformák tekintetében nagyfokú egyezés mutatható ki, a nemekhez kapcsolódó eszményképek gyakorta egybevágnak, továbbá a közvetített társadalmi- és kulturális mintázatok kérdésében egyaránt összhangban állnak. Reményeim szerint a szövegelemzés arra is rávilágított, hogy az etnológiai és szociokulturális jelenségek univerzális jellegük ellenére képesek

bizonyos összefüggések kimutatására a lokális cigány közösségek sajátosságait, világról való gondolkodásmódját és etikai-erkölcsi normarendszerét illetően.

6. Az összegzésnek ezen a pontján feltehetjük azt a kérdést, mennyiben mások a spanyol és oláh cigány népmesékben a vizsgálat alá vont etnológiai és szociokulturális jelenségek, valamint hol célszerű e diszkrepancia okát keresni? A komparatistikai vizsgálat tükrében kijelenthető, hogy a legszembetűnőbb eltérés a csoportidegen megformálásában mutatkozott, hiszen a spanyol szintéren elsődlegesen az eltérő nyelvvel, kulturális szokásokkal és vallási hagyományokkal rendelkező mór töltötte be e szerepet. A mesemondók ennek az ábrázolásához egyfelől tudatosan kiválasztott nyelvi alakzatokat használtak, másfelől a cselekmény szintjén erősítették ezt az ellenség-képet, miszerint diabolikus jellemük folytán ezek a figurák egyértelműen ártani akartak a hősnek. Noha a Kárpát-medencében a török figurája jól ismert, mégis az itt elemzésre került oláh cigány folklórszövegekben azt láthattuk, hogy a csoportidegen figurájában elsősorban a zsidó tűnt fel, aki ármánykodásával és gonosz tetteivel szintén a hős bukását igyekezett előidézni. A meseszöveg technikáját figyelembe véve ezekben a narratívumokban a mesemondók gyakorta éltek a zsidóságra kivetített etnikus sztereotípiák beillesztésének a módszerével, azonban ez a zsidó-kép sok helyen kiegészült a Kárpát-medence multi-etnikus együttéléséből fakadó szociokulturális Másik realiztikus ábrázolásával. Ugyanakkor ennek a társadalmi-szociokulturális viszonyrendszernek a hiteles bemutatása nem fedezhető fel a spanyol cigány mesékben, noha a történelem hosszú évszázadokra nyúló etnikus együttélést eredményezett az Ibériai-félszigeten is. A csoportidegen ábrázolására vonatkozó eltérés magyarázatát mindenekelőtt a két cigány filiáció eltérő földrajzi elhelyezkedésében érdemes keresni, ugyanis az egyes lokációkra jellemző sajátos történelmi-politikai-társadalmi-gazdasági tényezők eltérő lenyomatot képeztek a cigány közösségek hétköznapi valóságán. Természetesen azt sem szabad elfeledni, amire a spanyol és magyar folkloristák rámutattak, nevezetesen az 1492-es kiűzésig a zsidó közösségek aktív részét képezték az Ibériai-félsziget szocio-kulturális világának, melynek eredményeképpen példát találunk a spanyol folklórszövegekben a zsidó figurájára, csak úgy, mint a mór/török esetében, mely szintén ismeretes a Kárpát-medence népmesekincsében. Ám ahhoz, hogy megérthessük miért maradtak ki ezek az idegenség-alakzatok a spanyol és oláh cigány szövegekből célzott folklorisztikai, történelmi és szociokulturális vizsgálatokat kellene végezni az adott lokális társadalmak szintjén.

7. A bevezetésben felvettem a cigány mesemondásra jellemző sajátosságok feltérképezését; noha a vizsgált szövegek nem fedik le teljes mértékben a spanyol, és még kevésbé a Kárpát-medencei cigány mesekorpuszt, így pár esettanulmánynak nevezhető elemzés alapján általános megállapításokba aligha merészkedhetek, összességében ez az interpretációs kísérlet rámutatott néhány karakterisztikus jegyre, mely a cigány mesemondáshoz és hagyományhoz köthető. A cigány kultúrát alapvetően meghatározó *szinkretikus* jelleg a narratívumok leírására ugyanúgy alkalmazható, hiszen ezekben is kimutatható egyfajta keveredés: az archaikus világlátásra, az ősi hagyományanyagra, a cigány népi hiedelemvilágra jellemző narratív eszközök, motívumok és szimbólumok, úgy mint a bináris oppozíció, a többszörös kontamináció hatására létrejött egyedi variánsok/invariánsok, a sorsüldözött rendkívüli hős megjelenítése, a borzalom, az erőszak, a kegyetlenség vagy a tragikus vég keveredik olyan kívülről jövő elemekkel, mint a keresztény vallás liturgikus jegyei, a keresztény erkölcsi-kánonból fakadó értelmezés, illetve magának a többségi társadalomnak az értékítélete. Ugyanakkor a specifikusan cigány szövegalkotási karakterológia teljes megrajzolásához további szisztematikus komparatistikai vizsgálatra lenne szükség, ami összeveti az egyes cigány mesemondók repertoárját az adott lokális társadalom magyar/spanyol szóbeli hagyományával. Célszerű lenne kiemelten arra fókuszálni, hogy az azonos lokális közösségben élő cigány és magyar/spanyol mesemondók által elbeszélte népmesék között milyen hasonlóságok és eltérések figyelhetők meg, a közösség sajátos mesélői hagyományának mennyiben felelnek meg a szövegalkotás technikáját, a szimbólumrendszert vagy a világértelmezést tekintve. Emellett a leggyakrabban előforduló mesetípusokra is ajánlatos lenne kitérni annak érdekében, hogy kiderüljön az univerzális szűzség és toposzokon túlmenően melyek a lehetséges etnikus sajátosságok. Ez a feladat azonban csak egy következő kutatás keretében valósulhat meg.
8. Ugyancsak a korpusz limitáltsága eredményezi, hogy a cigányság kultúramegőrző és-teremtő szerepéről általános érvényben óvatosan fogalmazzak, mindazonáltal a disszertáció eredményei reményeim szerint elegendőnek bizonyulnak ahhoz, hogy néhány vitathatatlanul mondható érdemet felsoroljak. A társadalmi-gazdasági pozícióból fakadó marginális lét következtében a cigány közösségekben még akkor is szemtanúi lehettek a folkloristák az élő mesemondás gyakorlatának, amikor a többségi társadalomban ez már ritka eseménynek számított, sőt a 2000-es évek elején még

lehetőség nyílt talán az utolsó spanyol cigány mesemondók felkutatására. Ezeknek az évtizedes gyűjtőmunkáknak az eredményeként kiadott egyéni cigány repertoárok és táji, lokális mesegyűjtemények arról adnak számot, hogy a cigányoknak igenis elévülhetetlen szerepük volt az orális hagyományok továbbélésében, ezáltal a nemzeti- és európai népmesekincs életben tartásában, közvetítésében. Másfelől azt is bizonyítják, hogy ez a nép(csoport) tagadhatatlanul bekapcsolódott a hazai és nemzetközi kultúra teremtésébe új folklorisztikai alkotások létrehozása révén. Reményeim szerint ezzel a vizsgálat hozzájárult a cigányokkal szembeni toposzok, esetleges előítéletek felülírásához, megváltoztatásához, illetve a hazai és spanyol cigány mesenarratívumok komparatisztikai kutatásának fellendülése által egy „elfogulatlanabb” értelmezést tesz lehetővé.

9. Amikor az egyes oláh cigány mesenarratívumok vizsgálata szükségszerűvé tette, mind földrajzi, mind etnikus értelemben kitérőt tettem, a főszövegben megjelölt oláh cigány közösségen túl más cigány közösségek azonos mesetípushoz tartozó variánsait is bevontam elemzésem körébe: ez is segítette az azonos és eltérő vonások markánsabbá tételét.
10. A kutatás során szembe kellett néznem az élő mesemondásból fakadó nyelvi kifejeződés vizsgálatának a nehézségével, mely leginkább a szövegek fordításából és átírásából fakadt. Tudjuk jól, hogy a *fordítás*: a nyelvek közötti „közlekedés” mindig valamilyen szintű torzítást, ferdítést, magyarázatot is jelent, így az oláh cigány narratívumok esetében kizárólag a fordító (aki olykor maga is folklorista, gyűjtő) tartalmi hűséget megjelenítő szándékára hagyatkozhattam. Így viszont bajos eldönteni az egyes szavak eredeti jelentésének (jelentéseinek) és azok fordítás révén történt módosulásának értelemkonstituáló erejét.
11. Az oláh cigány (és általában is *a* cigány) mesenarratívumok kutatását nagyban segítené, ha – a megkerülhetetlen életművet teremtő Bari Károly mellett – több cigány származású kutató vizsgálná a kiterjedt (olykor máig meg nem jelentetett vagy magyarra le nem fordított) szöveg-hagyományt különböző társadalomtudományi aspektusból, s olyan kívülálló számára ismeretlen vagy megfeythetetlen „tényeket”, nyelvi referenciákat is magyarázattal látnának el, melyek elmélyíthetnék mind a társadalmi-szociokulturális, mind az etikai, mind a szövegtani tudásunkat. Ennek a hiányát egy ilyesfajta disszertáció írásakor is érzi a kutató.

Nyilvántartási szám: DEENK/474/2021.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Kormányos-Bálint Zsuzsa
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10062744

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (6)

1. Bálint, Z.: Bevezetés.

In: Koleszár Ferenc mesél: Egy zempléni pásztorember meséi. Szerk.: Bálint Zsuzsa, Balassi
Kiadó, Budapest, 9-40, 2021, (Magyar Népköltészet Tára, ISSN 1587-3463 ; 19) ISBN:
9789634560922

2. Bálint, Z.: Az idegen kép értelmezése a cigány népmesében.

In: Az idegen képe a Kárpát-medencei népmesékben : Szöveggyűjtemény. Szerk.: Bálint
Zsuzsa, Didakt Kft, Debrecen, 9-60, 2020, (Fabula aeterna, ISSN 2064-6380 ; 12) ISBN:
9786155212840

3. Bálint, Z.: A cinkotai kántor meséje: az atu 922-es mese cigány és magyar változatainak
szöveghermeneutikai vizsgálat.

In: Hunyadi Mátyás és kora / Bárány Attila, Kavecsánszki Máté, Pósan László, Takács
Levente, Kapitális Kft., Debrecen, 107-117, 2019, 978-963-508-916-1 ISBN: 9789635089161

4. Bálint, Z.: Az 'idegen' reprezentációi: a közösségünkben élő Másik a spanyol és magyar cigány
népmesékben.

In: "betekintettem a mennyországba": Példázatok és folklórszövegek hermeneutikája 2..
Szerk.: Bálint Péter, Bálint Zsuzsa, Didakt Kft, Hajdúböszörmény, 129-163, 2019, (Fabula
aeterna, ISSN 2064-6380 ; 9) ISBN: 9786155212772

5. Bálint, Z.: A mérgeskígyó ballada változatainak szöveghermeneutikai vizsgálata.

In: "Azé küdött az Isten ide hozzátok, hogy segíjék rajtatok" : Példázatok és folklórszövegek
hermeneutikája / Bálint Péter, Bálint Zsuzsa, Didakt Kft., Debrecen, 153-184, 2018, (Fabula
Aeterna, ISSN 2064-6380 ; 6.) ISBN: 9786155212468

6. Bálint, Z.: Idegenség-alakzatok Dávid Gyula meséiben.

In: Táj és kultúra 1.. Szerk.: Kavecsánszki Máté, Marinka Melinda, Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék, Debrecen, 104-117, 2018, (Studia Folkloristica
et Ethnographica, ISSN 0138-9882 ; 63.) ISBN: 9789634900733

Idegen nyelvű, hazai könyvrészletek (2)

7. **Bálint, Z.:** The Representation of the World Wars and Their Consequences in the Folk Narratives.
In: The Great War - as a research field. Ed.: Marinka Melinda. Keményfi Róbert, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék, Debrecen, 126-141, 2020, (Ethnographica et Folkloristica Carpathica, ISSN 0139-0600 ; 21)
8. **Bálint, Z.:** "Folktales with interspersed songs" - comparative analysis of the Singing Bone tale type in some Spanish and Hungarian Gypsy variants.
In: Peremhelyzetben III. Romológiai írások = In Marginal Position III. Writings from the Field of Romology. Szerk.: Tóth Norbert, Didakt Kft., Debrecen, 265-279, 2018, (Studia Cingarorum, ISSN 2416-0970 ; 5.) ISBN: 9786155212666

Idegen nyelvű tudományos közlemények külföldi folyóiratban (1)

9. **Bálint, Z.:** El papel de la mujer en los cuentos populares gitanos: Un análisis comparativo entre el corpus español y el húngaro.
Boletín de Literatura Oral 11, 147-171, 2021. ISSN: 2173-0695.
DOI: <http://dx.doi.org/11.17561/blo.v11.6004>

További közlemények

Magyar nyelvű könyvek (1)

10. Szerk. Bálint, P., **Bálint, Z.:** "azé küdött az Isten ide hozzátok, hogy segíjék rajtatok": példázatok és folklórszövegek hermeneutikája. Didakt Kft., Debrecen, 231 p., 2018. (Fabula Aeterna, ISSN 2064-6380 ; 6.) ISBN: 9786155212468

Idegen nyelvű, hazai könyvek (1)

11. Szerk. **Bálint, Z.**, Lukácsné Marinka, M.: Popular Culture and War. MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, Debrecen, 192 p., 2020. (Ethnographica et Folkloristica Carpathica, ISSN 0139-0600 ; 22.) ISBN: 9789634902577

Magyar nyelvű könyvrészletek (7)

12. **Bálint, Z.:** A szegénység elbeszélhetősége: A pauperizáció reprezentációja az első világháború utáni népi történetmondásban.
In: A Nagy Háború néprajza. Szerk.: Kavecsánszki Máté, Keményfi Róbert, Kapitális Kft., Debrecen, 39-63, 2020, (Studia Folkloristica et Ethnographica, ISSN 0138-9882 ; 81) ISBN: 9789634902683

13. **Bálint, Z.:** A világháború borzalmainak a feloldása a népi elbeszélésben: a népmese vágyjellege.
In: Áttörés Caporettnél - 1917. Szerk.: Bartha Elek, Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék, Debrecen, 172-180, 2020, (Studia Folkloristica
et Ethnographica, ISSN 0138-9882 ; 82) ISBN: 9789634902805
14. **Bálint, Z.:** A XX. század nagy háborúit követő hatások leképződése a népi elbeszélésben: A
hadifogság kérdése.
In: Jogok és lehetőségek a társadalomban. Szerk.: Karlovitz János Tibor, International
Research Institute, Komárno, 163-170, 2020. ISBN: 9788089691692
15. **Bálint, Z.:** Előszó.
In: Az idegen képe a Kárpát-medencei népmesékben : Szöveggyűjtemény. Szerk.: Bálint
Zsuzsa, Didakt Kft, Debrecen, 7-8, 2020, (Fabula aeterna, ISSN 2064-6380 ; 12) ISBN:
9786155212840
16. **Bálint, Z.:** Biczó Gábor: A "Mi" és a "Másik": Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlata
az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig.
In: Néprajzi Tanszék 70 Debrecen. Szerk.: Bihari Nagy Éva, Marinka Melinda, Debreceni
Egyetem Néprajzi Tanszék, MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, Debrecen, 74-75, 2019,
(Néprajz Egyetemi Hallgatóknak, ISSN 0239-1961 ; 37) ISBN: 9789634901211
17. Bálint, P., **Bálint, Z.:** Előszó.
In: "betekintettem a mennyországba": példázatok és folklórszövegek hermeneutikája 2..
Szerk.: Bálint Péter, Bálint Zsuzsa, Didakt Kft, Hajdúböszörmény, 7-9, 2019, (Fabula aeterna,
ISSN 2064-6380 ; 9) ISBN: 9786155212772
18. **Bálint, Z.:** A bűn megnyilvánulásának formái egy joruba mesében.
In: Kitekintések és bepillantások : alkotói eljárások és olvasói szerepek a latin-amerikai
irodalomban. Szerk.: Menczel Gabriella, Tompa Rozália, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Budapest, 22-32, 2014, (Lazarillo, ISSN 1789-4554 ; [5.]) ISBN: 9789632845364

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

19. **Bálint, Z.:** A mese mint emlékezetforrás és identitásteremtő aktus - Lydia Cabrera A komák című
mese értelmezése nyomán.
Népr. Látóhatár. 4, 38-49, 2013. ISSN: 1215-8097.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományos metrikai
ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján
elvégezte.

Debrecen, 2021.10.25.